

УДК 74. 584 (4 Укр.) 738.11

А.А. Харківська

**ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВНЗ
У ПРОЦЕСІ ЇХ ЛІЦЕНЗУВАННЯ, САМООБСТЕЖЕННЯ,
АКРЕДИТАЦІЇ**

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради, Україна, Харків, пров. Руставелі, 7

У статті проаналізовано доцільність оцінювання ефективності діяльності роботи ВНЗ за етапами, що визначені державними документами; розглянуто необхідність оцінювання роботи ВНЗ як громадського інституту. Автор доводить доцільність вирішення виявлених проблем шляхом оптимізації технології оцінювання ВНЗ та проведення аналізу досвіду процедур ліцензування, самообстеження, акредитації.

Ключові слова: «оцінювання», «ліцензування», «само обстеження», «акредитація», «діяльність», «ВНЗ».

Постановка проблеми. Механізм системи оцінювання діяльності вищих навчальних закладів, що включає процедури ліцензування, самообстеження та акредитації, прописаний законодавством із 2003 року. Перераховані процедури є невід'ємною складовою системи управління підготовкою фахівців у вищих навчальних закладах, окрім того, вони є показником та гарантом високого рівня якості освіти на державному рівні та, зокрема, у конкретному ВНЗ. Процедури ліцензування, самообстеження та акредитації тісно пов'язані між собою, а їх чітке дотримання забезпечує об'єктивність визначення рівня якості освіти у ВНЗ.

Отже, на сучасному етапі розвитку галузі освіти питання адекватного оцінювання діяльності ВНЗ є надзвичайно актуальним, воно викликає значний

інтерес у наукових колах, оскільки його вирішення є важливим чинником підвищення рівня якості національної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених цій проблемі.

На сьогодні існує велика кількість праць, присвячених питанням оцінювання роботи ВНЗ, серед них дослідження К. Геворкяна, С. Калабіна, В. Северцева, М. Степка, В. Шадрікова, В. Швидкого, В. Шпильового, Б. Чащихіна, І. Юхновського та ін., у яких розглядаються проблеми ліцензування та самообстеження як запоруки успішного проходження процедури акредитації.

Як свідчить аналіз наукової літератури, окремі питання управління вищою освітою, що тісно пов'язані з проблемою нашого дослідження, широко висвітлено у науковій літературі. Зокрема, вагомий внесок зробили С. Анісімов, Є. Ануфрієв, А. Арнольдів, Е. Баллер, Л. Буєва, Є. Бистрицький, В. Грехнев, А. Гусейнов, В. Ларцев, В. Малахов, Е. Маркарян, А. Москаленко, Ю. Турчанінова, З. Файнбург, І. Фролов та ін. Теоретико-методологічні основи ціннісної проблематики у царині освіти визначили у своїх працях І. Бех, Л. Ваховський, О. Вишневський, В. Галузинський, П. Ігнатенко, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кремень, В. Крижко, М. Никадров, З. Рявкін, О. Сухомлинська, В. Ткаченко та ін.

Мета статті – проаналізувати доцільність оцінювання ефективності діяльності роботи ВНЗ за етапами, що визначені державними документами, а також розглянути необхідність оцінювання роботи ВНЗ як громадського інституту.

Виклад основного матеріалу. Уведення 2003 р. нового для того часу оцінювання діяльності ВНЗ забезпечило, на думку В. Шадрікова, «демократичний характер освітньої політики на принципах добровільності, об'єктивності, гласності оцінних процедур, надало широкі можливості для самовизначення вищих навчальних закладів (зміни змісту і форм підготовки фахівців, організаційної структури і статусу установи, інституалізації філій) і появи недержавних навчальних закладів» [7, с. 29].

Право проводити освітню діяльність у навчальному закладі виникає тільки з моменту отримання ліцензії. Ліцензію на право реалізації освітньої діяльності видають органи державної або місцевої влади на підставі рішення експертної комісії. У експертну комісію на паритетних началах входять представники державного органу управління освітою, відповідного органу місцевого самоврядування і(чи) місцевого органу управління освітою, діючих освітніх установ, громадськості. Експертиза має встановити відповідність умов освітнього процесу в навчальному закладі державним і місцевим вимогам щодо охорони здоров'я студентів і працівників навчальних закладів, устаткування навчальних приміщень тощо. Це перший етап державного оцінювання ВНЗ. Зміст, організація навчально-освітнього процесу, управління ВНЗ, організація виховної роботи не є предметом експертизи, тому оцінювання, на наш погляд, виходить неповним, одностороннім. Нині ліцензування діяльності ВНЗ проводяться на основі «Положення про ліцензування освітньої діяльності». Ліцензування – це свого роду форма захисту права громадян на здобуття якісної професійної освіти. Основними принципами ліцензування є державний характер і об'єктивність. При ліцензуванні здійснюється оцінювання таких умов організації освітнього процесу: організаційно-правових основ; матеріально-технічної бази; навчальних ресурсів (кадрове, інформаційне, технічне забезпечення); соціальної інфраструктури.

Наступним після процедури ліцензування вищого навчального закладу є такий етап оцінювання ВНЗ, як процедура самообстеження. Для проведення самообстеження ВНЗ створюється і затверджується наказом ректора експертна комісія, представлена провідними фахівцями ВНЗ. Бажано, «щоб до складу групи з організації само обстеження входив хтось з керівників навчального закладу, досвідчені співробітники ВНЗ, представники студентства, найбільш великих організацій – замовників фахівців і випускники минулих років, що досягли керівних постів. Керівником групи має бути людина, що користується найбільшою пошаною в колективі». Комісія проводить детальний аналіз змісту, рівня і якості підготовки випускників, а також професійних освітніх програм,

навчальних планів і програм усіх дисциплін, навчально-методичного і програмно-інформаційного забезпечення, усіх видів діяльності ВНЗ за наступними розділами: загальні відомості про ВНЗ; навчально-виховний процес і освітнє середовище; кадрове забезпечення навчального процесу; навчально-методичне забезпечення; науково-дослідна діяльність і міжнародна співпраця; матеріально-технічне забезпечення; якість підготовки фахівців; проблеми організації навчального процесу.

Після проведення аналізу з цих напрямів комісія робить висновки про діяльність ВНЗ і визначає сильні, слабкі сторони роботи і можливості розвитку навчального закладу. Звіт про самообстеження входить до пакету документів, необхідних для акредитації ВНЗ. Особливістю звіту про самообстеження є те, що основну роботу за визначенням відповідності ВНЗ заявленому статусу виконує сам ВНЗ. Як вважають фахівці із цих питань І. Юхновський, В. Шпильовий, М. Степко [5, с. 14], від цього етапу багато в чому залежить успішність проходження процедури акредитації, оскільки ВНЗ надається можливість проаналізувати свою роботу і представити комісії об'єктивне і адекватне оцінювання своєї діяльності. З цією думкою погоджуються В. Шадриков, К. Геворкян та ін., відмічаючи, що «самообстеження дозволяє оцінювати досягнення і недоліки в діяльності ВНЗ, намітити шляхи виправлення, але, головне, визначити міру готовності установи до акредитації, відповідність наявному або такому, що заявляється державному статусу» [7, с. 35]. Одним з чинників, що визначає успішність самообстеження, є наявність позитивної внутрішньої мотивації у колективі навчального закладу, коли усі учасники процесу від ректора до лаборанта сприймають самообстеження як необхідність, зумовлену потребами навчального закладу.

Отже, аналіз наукової літератури дає нам підстави стверджувати, що не дивлячись на те, що самообстеження грає велику позитивну роль, воно має і недоліки. Результати самодослідження не призначені для використання за межами ВНЗ, ніде не публікуються і не презентуються споживачам послуг ВНЗ. Крім того, не розроблено на державному рівні методичне забезпечення

самодослідження, немає єдиної методики, здатної об'єктивно оцінювати діяльність ВНЗ і забезпечити порівнянність результатів оцінювання. Тобто самообстеження тільки показує рівень організації діяльності у ВНЗ, але не в змозі оцінювати, наскільки цей рівень низький або високий порівняно з іншими ВНЗ. Тому результати самообстеження не представляється можливим використовувати в практиці управління ВНЗ в масштабах України. У самообстеження необхідно включати, на наш погляд, і аналіз виховної діяльності ВНЗ, як невід'ємній частині його діяльності. Добре було б при такій самооцінці врахувати думку студентів і викладачів з тих або інших питань, а не обмежуватися тільки статистичними і звітними даними.

На сьогодні жоден ВНЗ не може уникнути процедури ліцензування. Проте, як відмічають фахівці, діяльність ВНЗ у момент проведення цієї процедури сильно відрізняється від нормальних, рядових умов функціонування ВНЗ. ВНЗ і кафедри неминуче зайняті одним – як краще виглядати в очах органу, що визначає їхню долю, і для отримання ліцензії використовуються усі засоби. Тому, на нашу думку, таке оцінювання діяльності ВНЗ має мало спільного з дійсним станом справ. Виходячи з описаної вище процедури ліцензування, зрозуміло, що в її основі лежить власне оцінювання ВНЗ; державна перевірка як система об'єктивного оцінювання діяльності ВНЗ, на думку багатьох фахівців, складна і громіздка, вимагає великих витрат часу і праці; у програмі ліцензування навчального закладу не враховується аналіз діяльності викладачів; передбачається, що за кілька днів комісія повинна провести серйозну експертизу діяльності ВНЗ, що в принципі неможливо за такий короткий термін.

У той же час, права ВНЗ на видачу своїм випускникам документу державного зразка про відповідний рівень освіти, на користування друком із зображенням Державного герба України, а також право ВНЗ на включення в схему централізованого державного фінансування виникають з моменту їх державної акредитації, підтвердженої свідоцтвом про державну акредитацію. Це ще один етап оцінки функціонування ВНЗ. У результаті акредитації ВНЗ отримує підтвердження державного статусу, типу і виду освітньої установи на

основі визнання відповідності його діяльності, рівня програм, що реалізуються, змісту і якості підготовки слухачів державним вимогам, що пред'являються до цього типу і виду навчального закладу і освітніх програм.

Процес проведення державної акредитації регламентується законами України «Про освіту», «Про вищу і післядипломну професійну освіту», «Положенням про державну акредитацію вищого навчального закладу». Для проведення державної акредитації ВНЗ створюється постійно діюча акредитаційна комісія, до складу якої включаються представники органів влади, професійних громадських організацій і об'єднань. Склад комісії повинен комплектуватися так, щоб забезпечити компетентне й об'єктивне оцінювання ВНЗ. Робочим документом, який служить інформаційною підтримкою для ухвалення рішення по державній акредитації, є «Представлення ВНЗ до державної акредитації» – сукупність аналітичних матеріалів, отриманих на основі Центральної бази даних Державної акредитації. Показники акредитації останніми роками змінювалися. Новий перелік показників державної акредитації установ вищої професійної освіти враховує позитивний досвід аналогічних систем акредитації за кордоном і специфіку української вищої школи. Він містить показники, що фахівці вважають достатніми для інтегрального оцінювання ефективності діяльності ВНЗ і віднесення його до типу установ вищої професійної освіти і одній з видових груп.

Незважаючи на те, що механізм акредитації останніми роками істотно вдосконалений, все ж на нашу думку, процедура акредитації досить формальна, що успішне проходження процедури державної акредитації багато в чому залежить від достовірності і правильності заповнення документів. Таке державне оцінювання, на нашу думку, не забезпечує постійний контроль за підтримкою ВНЗ необхідної якості освіти, не є інструментом в управлінні підготовкою фахівців. В існуючих сьогодні підходах до оцінювання якості діяльності ВНЗ, у тому числі системі акредитації, відсутні можливості дізнатися і взяти до уваги думку студентів, хоча зворотний зв'язок «студент-викладач» і «студент-адміністрація ВНЗ» може внести вагомий внесок до

забезпечення якості освіти. Висока міра залежності органів акредитації від державних органів управління призводить до того, що органи акредитації сприймаються як органи обмеження і контролю, від яких залежить доля вищого навчального закладу. Я. Аавікасоо вважає, що орган, який проводить таке оцінювання «має бути національним, але обов'язково неурядовим і формуватися як незалежний інститут, що створюється знизу» [1, с. 6]. Інша крайність – безпринципне пристосування до навколишніх умов з метою виживання, веде до втрати традицій і перетворення освітньої установи в «фабрику з виробництва дипломів і ступенів» [2, с. 45]. Аналізуючи підходи до оцінювання ВНЗ, слід зазначити, що існуючі на сьогодні процедури ліцензування, акредитації ВНЗ надмірно ускладнені, бюрократизовані, забирають значні засоби і сили у керівників ВНЗ [6, с. 262].

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, можемо зауважити, що на першому етапі реформування системи освіти наявне послідовне проходження трьох процедур: отримання ліцензії на освітню діяльність; самообстеження: оцінювання відповідності рівня, змісту і якості підготовки фахівців державним освітнім стандартам; проходження державної акредитації, – дозволило підвищити вимоги до роботи установ освіти (у тому числі недержавним), істотно змінити спектр підготовки кадрів у вищих навчальних закладах.

Останнім часом, для вирішення виявлених проблем і оптимізації технології оцінювання ВНЗ, фахівцями проводився аналіз досвіду процедур ліцензування, самообстеження, акредитації. За результатами були зроблені відповідні висновки. Наприклад, термін дії ліцензії на освітню діяльність і свідчення з акредитації обмежується, як правило, п'ятьма роками. Ситуація нерідко ускладнюється тим, що із-за неспівпадіння термінів дії повноважних документів зовнішня експертиза установи (ліцензійна і при необхідності акредитаційна) проходить у різний час і робить процес оцінювання практично безперервним. Окрім цього, неважко помітити, що зміст вищезазначених процедур державного оцінювання ВНЗ багато в чому дублює один одного. Інформація про діяльність ВНЗ, запрошувана експертними комісіями, однакова по суті, надається за

різними встановленими формами і не дає можливості аналітичного використання як органам управління освітою, так і самим ВНЗ. Досить часто робота експертних комісій, перебування яких в установі рознесене за часом, вимушено обмежується знайомством з ВНЗ і очевидним уточненням формальних показників без дійсного оцінювання змісту і якості підготовки студентів.

Щоб уникнути такого дублювання, Т. Бельчик запропонувала порядок комплексного оцінювання діяльності вищого навчального закладу, який був би заснований на об'єднанні процедур повторного (чергового) ліцензування, атестації і державної акредитації. Відтак він повинен передбачати: видачу ВНЗ ліцензії на право ведення освітньої діяльності і свідоцтва про державну акредитацію на єдиний термін; скорочення часу ухвалення необхідних рішень і об'єму діловодства, фінансових витрат ВНЗ за рахунок проведення зовнішньої експертизи силами єдиної комплексної комісії, що на підставі результатів експертизи готує документи за напрямами експертизи; експертні висновки про ліцензування ВНЗ, яке надходить в Управління для підготовки розпорядливого документу про ліцензування (перший напрям); показники державної акредитації, які надходять в Управління для підготовки матеріалів про акредитацію (другий напрям) [3].

Для ВНЗ, на нашу думку, ця технологія дозволить скоротити час, фінансові витрати на проведення процедур і об'єм документообігу в цілому. Перелік відомостей, використовуваних для комплексного оцінювання є об'єднаний пакет для ліцензування, само обстеження, акредитації. Із цієї точки зору вона може бути сприйнята і затребувана. Нові технології вимагатимуть ще ретельнішого опрацювання деталей, створення єдиного програмно-методичного забезпечення, широкої роз'яснювальної роботи і підготовки фахівців. Висловлюється пропозиція про необхідність введення посади проректора, відповідального за проведення оцінних процедур. Це пов'язано з тим, що підготовка освітньої установи до акредитації представляє собою цілий комплекс заходів організаційного і аналітичного характеру, здійснення яких

вимагає немало часу і зусиль, а головне, через періодичність і циклічність оцінних процедур, і постійної уваги.

На думку фахівців, «комплексний підхід дозволив би усунути дублювання, оптимізувати оцінювання діяльності ВНЗ в період експертизи і ухвалення управлінського рішення, скоротити витрати на ліцензування – на 60%, на атестацію – на 40% і на акредитацію – на 30%» [7, с. 33]. При цьому зміст і характер ліцензійної і атестаційної експертиз, а також процедури державної акредитації збережені відповідно до законодавства України. На закінчення відмітимо, що досвід створення національних систем оцінювання діяльності ВНЗ представлений в багатьох країнах, але розмежування процесу оцінювання на три процедури є специфічною рисою української системи.

Ми розглянули усі етапи оцінювання ВНЗ державними органами. Проте вища школа повинна доводити свою необхідність і спроможність у сфері освітніх послуг не лише перед державними органами, але також перед суспільством і приватними особами, які є споживачами цих послуг. Практика ліцензування, акредитації, що складається сьогодні, а також завдання модернізації системи освіти зводяться до того, щоб за державними органами закріпилася інституціональна акредитація – оцінювання діяльності навчального закладу в цілому як громадського інституту. Показником цьому служать кількісні стандарти, які забезпечують той необхідний мінімум умов, без яких освітня установа не може нормально функціонувати. Проте існування різноманітних за кількості і масштабам діяльності вищих навчальних закладів робить кількісні показники недостатніми для виміру рівня їх діяльності відповідно до своєї місії. Проведення висококваліфікованої експертизи якісних параметрів освіти – функція громадської або суспільно-професійної акредитації, що здійснюється незалежними органами, які складаються з представників великих державних і недержавних ВНЗ, приватних і громадських організацій і державних органів освіти (регіональних і місцевих). Разом з чисто професійними, спеціалізованими цілями, акредитаційні виїзні комісії можуть оцінювати і інші чинники, що впливають на професійну діяльність, наприклад:

наявність творчої атмосфери в освітньому закладі, етику стосунків між викладачами і студентами, особові характеристики випускників ВНЗ [3, с. 108]. Мету подібної громадської акредитації можна визначити як відповідність вимогам інвесторів. Система оцінювання якості освіти є відносною, оскільки залежить від історичних, культурних, політичних, економічних і інших чинників, тому організація не існує єдино правильної системи оцінювання якості освіти, потрібні взаємодоповнюючі акредитаційні агентства [2, с. 45].

Суспільно-професійна акредитація є визнанням суспільством значних досягнень ВНЗ у підготовці фахівців і проведенні наукових досліджень і здійснюється спеціальними акредитаційними незалежними структурами, створюваними різними професійними співтовариствами. На сьогодні в Україні система громадської акредитації, не набула поширення. Для її здійснення в країні повинні існувати професійні співтовариства за усіма дисциплінами і спеціальностями, які демократичним шляхом могли б оцінювати роботу ВНЗ. В Україні вони повною мірою ще не розвинені і навряд чи готові проводити акредитацію.

Органи громадської акредитації за своїм статусом можуть бути посередницькими структурами між ВНЗ і владою, тому вони самі повинні отримувати право на ведення акредитаційної діяльності. Ще важливіша сторона – спосіб фінансування акредитаційних агентств, який безпосередньо порушує питання про міру їх незалежності і об'єктивності. Світовий досвід показує, що найефективніше фінансові питання вирішуються на основі членських внесків освітніх установ, що прагнуть до отримання громадської акредитації. Щорічні членські внески можуть скласти 0,01% від бюджету освітньої установи. Така система відрахування членських внесків дозволяє: уникнути залежності наслідків експертизи від держави (наприклад, об'єму фінансування); зберегти принцип добровільності пожертвувань; забезпечити незалежність органів акредитації від органів управління освітою, що сприяє ефективному формуванню системи державно-громадського контролю за якістю освіти і служить гарантом дотримання прав особи, суспільства і держави.

Висновки. Доведено доцільність вирішення виявлених проблем і оптимізації технології оцінювання ВНЗ шляхом проведення аналізу досвіду процедур ліцензування, самообстеження, акредитації; ефективність проведення висококваліфікованої експертизи якісних параметрів освіти як функції громадської або суспільно-професійної акредитації, що здійснюється незалежними органами, які складаються з представників великих державних і недержавних ВНЗ, приватних і громадських організацій і державних органів освіти (регіональних і місцевих).

Литература:

1. Аавикасоо Я. Обеспечение качества: неортодоксальный взгляд на проблему / Я. Аавикасоо // Альма матер. – 2002. – №6. – С.4-19
2. Белов В. Система оценки качества образования / В. Белов // Высшее образование в России.– 2002. – №1.– С.44-49
3. Бельчик Т.А.. Системная оценка функционирования вуза в управлении подготовкой специалистов (на примере Кемеровской области): дис.... канд. економ. наук.: 08.00.05 / Бельчик Татьяна Алексеевна. – Кемерово, 2003. – 250 с.
4. Егоршин А. Прогноз (О перспективах образования в России / А. Егоршин //Высшее образование в России. – 2000. – №4. – С. 19-30
5. Петренко В. Л. Концептуальні проблеми модернізації вищої освіти / В. Л. Петренко // Матеріали міжнародної наукової конференції. – Донецьк: ДДУ: ПФ, 1998. – С. 7-15.
6. Харківська А. А. Теоретичні і методичні засади управління інноваційним розвитком вищого навчального педагогічного закладу: дис. ... док. пед. наук.: 13.00.06 – теорія та методика управління освітою / Алла Анатоліївна Харківська. – Луганськ, 2012. – 596 с.
7. Шадриков В. и др.. О процедуре комплексной оценки вуза / В. Шадриков, Е. Геворкян , С. Калабин и др. // Высшее образование в России. – №1. – 2001. – С. 29-38